

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК ПРИНЦИП ПРАВОТВОРЧОСТІ

Ключові слова: правотворча діяльність; принципи правотворчості; антропоцентризм.

У сучасному світі цілком закономірним є той факт, що людина, суспільство перебувають у центрі всіх найважливіших явищ і подій. Людські цінності є інтегративним стрижнем як для окремого індивіда, прошарку суспільства, так і для всієї держави. Тому на сучасному етапі реформування життя суспільства висунуто «високі» вимоги до правотворчої діяльності, оскільки існує нагальна потреба в удосконаленні законодавства з урахуванням економічних, соціальних, політичних явищ, а також норми Конституції України, де «людина є найвищою соціальною цінністю» [1].

В процесі правотворчої діяльності принципи правотворчості відіграють важливу роль, оскільки є головними вимогами, правилами, ідеями щодо проектування, створення, прийняття нормативно-правових актів (далі — НПА). Не викликає сумнівів, що антропоцентризм є основоположним напрямом у правотворчій діяльності. Аби Україна посіла належне місце в Європі й світі, вона повинна відповідати «стандарту» правової держави, де на першому плані — людина з її правами та свободами. Проте антропоцентризм (на теоретичному, доктринальному рівні) не знайшов свого відображення в системі принципів такої діяльності.

У науковій літературі принципи правотворчості були предметом дослідження у працях О.В. Зайчука [2], О.Ф. Скакун [3], О.І. Чаплук [4] та ін. Однак більшість науковців ототожнюють принципи гуманізму та антропоцентризму. Окрім того, не склалося єдиного підходу щодо принципів правотворчої діяльності, що обумовлює доцільність проведення подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, *метою статті є конкретизація змісту принципу антропоцентризму як складової правотворчості.*

Для досягнення зазначеної мети слід вирішити такі завдання: проаналізувати основні принципи правотворчої діяльності; встановити зміст поняття «антропоцентризм» в якості принципу правотворчості; обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення загальнотеоретичних положень стосовно принципів правотворчості.

Сучасний стан розбудови державності в Україні пов'язаний зі збільшенням кількості НПА (оскільки необхідним є регулювання правовідносин у різних галузях права), що в свою чергу змушує суб'єктів правотворчої діяльності дотримуватися певних принципів. В науковій літературі на доктринальному рівні не існує єдиного загальноновизнаного підходу до принципів правотворчості. Це пов'язано з тим, що, по-перше, сам термін «правотворчість» — складна та містка категорія, яка також «інтерпретується» з різних точок зору, по-друге, «принцип» як загальнонаукова категорія містить багатоваріантні підходи до встановлення ідеї, правил певної діяльності. На нашу думку, суттєво важливим елементом в правотворчості є встановлення принципів, оскільки вони є основою для будь-якої галузі права та вихідними вимогами для правотворення та правозастосування.

Так, на думку О.Ф. Скакун, до принципів правотворчості відносяться: науковість і професіоналізм, гуманізм, демократизм, гласність, законність, толерантність, єдність загальнодержавних і регіональних інтересів [3, с. 425–427]. Колектив авторів, зокрема, О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, серед принципів виділяють науковість, професіоналізм,

законність, демократизм, гласність, оперативність, гуманізм, планування [2, с. 357–358]. О.І. Чаплиук розрізняє загальні та спеціальні принципи правотворчості: до першої групи відносить принцип демократизму, гласності, законності, наукової обґрунтованості, оперативності; до другої — принцип врахування національних інтересів, досконалості і лаконічності викладення НПА, врахування досвіду іноземних держав, відповідності потребам суспільства, результативності, відповідальності [4, с. 89–92]. Проте жоден з авторів не визначає антропоцентризм як принцип правотворчості.

Принцип антропоцентризму не тотожний принципу гуманізму. Термін «гуманізм» походить від латинського *humanus*, що в перекладі означає «людський». У словнику С.І. Ожегова поняття «гуманізм» визначається як 1) гуманність, людяність у суспільній діяльності в ставленні до людей; 2) прогресивна течія епохи Відродження, яка спрямована на звільнення людей від феодалізму та католицизму [5, с. 133]. Сучасний словник української мови визначає, що «гуманізм» — це ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей [6, с. 589]. Крім того, відокремлюють кілька філософсько-методологічних підходів щодо аналізу цього поняття: багатofакторний — гуманізм як відкрита система, яка динамічно розвивається, або світогляд; однофакторний підхід — гуманізм як яскраво виражена, з точки зору одного автора, якість (якісна характеристика) відносин між людьми; раціональний гуманізм; гуманізм як живий простір міжкультурної комунікації; культурно-антропологічний підхід — гуманізм як збереження культурної різноманітності планети через комунікацію; радикальний гуманізм як сукупність соціально-психологічних проблем гуманізму [7] тощо. Отже, в сучасній літературі накопичено величезний матеріал, присвячений гуманізму в різних його аспектах. Слово гуманізм багатоваріантне і може бути розглянуте за різними напрямками. Розглядаючи такий термін в юридичній площині слід зауважити, що гуманізм — це визнання людини вищою соціальною цінністю за допомогою визначення та захисту її прав, свобод через правотворчість. Отже, правотворча діяльність має бути спрямована на захист прав, свобод, інтересів і потреб людини (через НПА відображати загальнолюдські цінності, тобто «ознаки людяності»). Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за порушення у сфері господарської діяльності» [8] передбачає за вчинення певних злочинів у господарській сфері замість покарання у вигляді позбавлення волі встановити санкцію у вигляді штрафу (він може бути замінений судом на інше покарання лише у випадку його несплати в термін, встановлений судовим рішенням).

На відміну від принципу гуманізму, який закріплений законодавством України, принцип антропоцентризму прямого закріплення не отримав, крім того, як вказувалося вище, на доктринальному рівні принцип антропоцентризму також не знайшов своє відображення в правотворчій діяльності.

Антропоцентризм (людина (від грецької) і центр (від латинської) — філософське поняття, принцип, згідно з яким людина є центром Всесвіту, метою світобудови, а також всіх подій та явищ, що відбуваються у світі. З етимологічної точки зору антропоцентризм означає, що людина — центр всього.

Необхідно відзначити, що історія антропоцентризму починається ще з часів античності. «Людина — міра всіх речей», — стверджував Протагор [9, с. 281]. Отже, діяльність всього людства повинна орієнтуватися тільки на людину. Адже всі явища (політичні, правові, екологічні, культурні та інші), події відбуваються заради людини.

Філософ Сократ відстоював позицію «пізнай самого себе». Вона полягала в тому, що людина повинна пізнати себе для того, аби пізнати турботу, яка їй необхідна, наприклад, поважати швацьке мистецтво, оскільки це турбота про ноги людини [10, с. 256, 255], також законодавчу діяльність, оскільки це турбота про права, інтереси людини тощо. Таким чином, мова йшла про принципи встановлення людиною свого місця в світі. Крім того, за Сократом правління є не задоволенням, а добродією; його мета полягає не в задоволенні особистих потреб, а в досягненні блага для всього полісу (правитель повинен турбуватися, насамперед, про благо своїх підданих і солдат). Подібне розміщення акцентів свідчить про те, що людина та її місце в світі були центральною проблемою етики Сократа. В цьому контексті Цицерон зазначив, що Сократ «спустив» філософію з неба на землю [11, с. 13, 56]. Отже, мета представників влади — запропонувати такі закони, які б максимально забезпечували досягнення основної цілі правління, а саме, встановлення справедливості, загального блага, щастя для всього полісу. Створення таких законів розглядається саме через антропоцентризм.

Продовжуючи думку свого вчителя, Платон розглядає закони, державний устрій через благо, щастя людей (філософ неодноразово вказує на те, що цінність держави полягає не в ній самій, а у тому, наскільки вона здатна забезпечити загальне благо ... і воно (загальне благо) має бути відображеним у законах, оскільки закон є найкращим союзником громадян держави, який дає змогу реалізувати загальне благо [12, с. 40, 41]). Це впливає з того, що саме закони, державний устрій повинні створюватися для блага людей, тобто лише людина є відправною крапкою всього існуючого.

Наступний важливий момент, на якому наголошує Платон, стосується його тези про політичне мистецтво, де людина також займає центральне місце. Сутність політичного мистецтва, — вважає Платон, — це вміння розумно організувати і вести загальнодержавне життя, плести політичну тканину ..., яка обвиває всіх людей і не випускає з виду нічого, що може зробити людину щасливою [13, с. 55].

У напрямі розвитку ідей антропоцентризму стала також діяльність Аристотеля. Філософ вважав, що при створенні законів законодавець повинен враховувати такі елементи як: земля, людина, «сусідні місця». Розглядаючи питання взаємодії держави і людини в межах формування законодавства, мислитель ставить у центр навіть ненароджену дитину. «Вагітні жінки повинні турбуватися про своє тіло ... вони не повинні їсти погану їжу, духовне життя повинно бути спокійним ... оскільки зародок годиться від жінки, так само як рослини від ґрунту ...» [14, с. 415, 623]. Крім того, мислитель все це розглядає через призму законодавства, ставлячи акцент на тому, що законодавець повинен «відобразити» правила поведінки вагітної жінки в законах, адже держава повинна турбуватися про людину та про майбутнє покоління.

Також антропоцентризм набув значного розвитку в Середньовіччі. Головними чинниками в правотворчості стали моральність і релігійність, завдяки яким необхідно було поважати Бога і людину, оскільки людина є образ божий. Крім того, ідеологія християнської церкви наголошувала, що все створено для людини: земля, небо, тварини, рослини (так, Т. Аквінський наголошував, що рослини і тварини існують заради людей). Таким чином, НПА також створені для всього людства, тому людина є центром права, основним критерієм нормативно-правового регулювання.

На відміну від християнської концепції, правова думка епохи Просвітництва характеризується тим, що людина розглядається як найвища розумна істота у світі. Розвиток науки, техніки сприяє змінам у соціальному, культурному, політичному правому житті людини. Адже всі ці явища відбуваються заради людини, оскільки

людина є орієнтиром щодо створення всього матеріального та нематеріального. М. Чікарькова звертає увагу на те, що в цей час було породжено антропоцентризм — піднесення людини до ролі очільника світу: «Значення людини та її центральне положення визначається тим, що вона є свідомо діючою силою світоустрою, що відкриває рушійні сили Всесвіту...» [15, с. 144]. Отже, все більшого значення набувають інтереси як окремої людини, так і всього людства. В період розгортання наукової, технічної глобалізації зростає роль нормативного регулювання всіх правовідносин (для забезпечення безпеки людини та регламентування провідного становища людства). Правління, правотворчість розглядалися як знаряддя щастя, благоустрою людини, про що свідчить теза Дж. Локка: «Мета правління — благо людства» [16, с. 395].

Отже, антропоцентризм, ставлячи людину в центр світобудови, дає змогу стверджувати, що людина (її інтереси, права тощо) є орієнтиром у правотворчій діяльності і має багатовікову традицію в правовій історії.

Однак в реальній дійсності поки що досить проблематичними залишаються вимоги щодо правотворчості в контексті «людина — центр світобудови». Так, Законом України «Про соціальний захист дітей війни» [17] встановлено, що дітям війни до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, які виплачуються замість пенсії, виплачується підвищення у розмірі надбавки, встановленої для учасників війни (ст. 6). Також передбачено (ст. 7), що фінансове забезпечення державних соціальних гарантій, передбачених цим Законом, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Таким чином, до законів, що визначають питання фінансування, слід віднести щорічні закони про державний бюджет. Проте до 2010 року Законами України щодо державного бюджету України не визначено порядок виплати відповідної надбавки (а Законом України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» навіть було зупинено на 2007 рік дію ст. 6 Закону України «Про соціальний захист дітей війни»). Такий стан правотворчості змушував і змушує дітей війни звертатися до суду з метою нарахування доплати до пенсії недоплаченої щомісячної державної допомоги відповідно до Закону України «Про соціальний захист дітей війни».

Слід також звернути увагу на законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій)» [18], де пропонується Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» доповнити наступним змістом (ст. 48): «Вік повнолітньої жінки, щодо якої застосовується штучне запліднення та імплантація ембріона, не повинен перевищувати 49 років на день перенесення ембріонів ...». Така норма має на меті встановити вікове обмеження для жінки: 1) стати матір'ю, 2) на застосування лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій. Практичне застосування відповідної норми може призвести до замкнутої бюрократичної системи (адже у виключних випадках вікове обмеження для жінки може бути збільшене на підставі висновку комісії, утвореної органом центральної виконавчої влади у сфері охорони здоров'я), наслідком якої може стати порушення суспільних та приватних прав, інтересів людини. Вважаємо, якщо законодавець «турбується» про майбутніх дітей та їх батьків, необхідно прийняти НПА (у сфері екології, харчування, трудових правовідносин тощо), які давали б можливість збільшити тривалість життя людини та підвищення здорового способу життя, проте не позбавляли права набувати статус матері.

Варто наголосити, що в 2011 році було підготовлено законопроект щодо змін Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [19]. Законопроектом було визначено, що допомога на дітей одиноким матерям, одиноким усиновлювачам, матері

(батьку) в разі смерті одного з батьків не призначається, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї перевищує величину, що розраховується як сума встановлених на час звернення відповідних прожиткових мінімумів. Отже, певні особи, наприклад, одинокі матері можуть бути позбавлені державної допомоги. Цілком очевидно, що підставою для створення такого законопроекту стали певні обставини: 1) за останні роки в Україні стало більше одиноких матерів, але частина з них вважається фіктивними; 2) збільшився державний бюджет за рахунок неоплаченої державної допомоги відповідним особам. Отже, акцент робиться не на людину (йдеться як про одну матір/батька, одинокого усиновлювача, так і про дитину), а на окремі аспекти, які повинні долатися іншими шляхами, наприклад, «фіктивні» одинокі матері повинні бути притягнуті до юридичної відповідальності тощо.

Таким чином, з'ясувавши «природу» певних законів (законопроектів) порушується питання, чи є ці НПА обґрунтованими та доцільними з точки зору антропоцентризму (адже в даному випадку закони, законопроекти створювалися саме для людини (дитина війни, одинока матір тощо), проте вони не узгоджуються з положеннями Конституції України, оскільки людина (її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість тощо) знаходиться за межами дії певних законів.

Отже, принцип антропоцентризму є певною константою для правотворчої діяльності та функціонування правової системи суспільства. На відміну від принципу гуманізму, де НПА створюються на основі загальнолюдських цінностей, принцип антропоцентризму полягає в тому, що в процесі формування нормативно-правового акту необхідно орієнтуватися на людину як основну фігуру світової діяльності, піднімаючи її на «трон» по відношенню до космосу, політики, природи тощо.

З цього слідує, що крім загальновизнаних принципів правотворчості, а саме: науковості, професіоналізму, гуманізму, гласності, демократизму, толерантності, оперативності, єдності загальнодержавних і регіональних інтересів тощо, доречним є виокремлення принципу антропоцентризму, який фокусується на людині та означає, що людина є центром світобудови.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

2. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / О.Ф. Скакун. — 2-е вид., перероб. і доп. — Х.: Еспада, 2009. — 752 с.

4. Чаплюк О.І. Загальні та спеціальні принципи національної правотворчості: поняття, значення та види / О.І. Чаплюк // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 1. — С. 87–93.

5. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. — 13-е изд., испр. — М.: Рус.яз., 1984. — 816 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: Перун, 2005. — 1728 с.

7. Назаренко Г.І. Аналіз основних дефініцій понять «гуманізм», «гуманність», «гуманізація» щодо гуманізації післядипломної педагогічної освіти / Г.І. Назаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2011. — № 952 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Наукова_періодика.../Fr/2011_952/25_naz.pdf

8. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за порушення у сфері господарської діяльності*: Закон України від 15 листопада 2011 року № 4025- VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: portal.rada.gov.ua.
9. *Аристотель*. Сочинения в четырех томах / Пер. с древнегреч.; общ. ред. В.Ф. Асмус. — М.: «Мысль», 1976. — Т. 1. — 1976 с.
10. *Платон*. Собрание сочинений в 4-х томах / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и др. — М.: Мысль, 1990. — Т. 1. — 860 с.
11. *Нерсесянц В.С.* Сократ. — М.: Наука, 1977. — 151 с.
12. *Гринюк Р.Ф.* Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 388 с.
13. *Нерсесянц В.С.* Платон (из истории политической и правовой мысли). — М.: Юридическая литература, 1984. — 104 с.
14. *Аристотель*. Политика // Собрание сочинений в 4-х т./ Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — 828 с.
15. *Чікарькова М.* Ренесансно-антропоцентричні витоки доктрини людинобожжя // Науковий вісник Чернівецького університету [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/.../414-415%5C30.pdf.
16. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения: в 3-х т. — М.: Мысль, 1984. — Т. 3. — С. 137–405.
17. *Про соціальний захист дітей війни*: Закон України від 18 листопада 2004 року № 2195 - IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 4. — Ст. 94.
18. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо обмежень у використанні допоміжних репродуктивних технологій)*: законопроект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1...
19. *Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»*: законопроект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41918.